

Առաջիկայ ծառս՝ որ յառանգաւորաց դպրոցի սրբաբաշխութեան հանդիսին օրը կարդացուեցաւ, ու բարակիր ակրացու Սանտէկը զուցած է. և որովհետեւ ամիկայ վաղեմի աշակերտներէն է և ոչ արդի յառանգաւորաց դպրոցին, վասն որոց իւր ծառն ալ հոս առանձին հրատարակել արժան համարուած է Աւսումնական խորհրդոյս որոշմամբ: Իսկ յառանգաւորաց դպրոցի մի քանի յառաջագէտ աշակերտաց խօսեցած ծառերը, ինչպէս նախորդ թուով ըսինք, զատ աւարտելով հրատարակուած է արդէն:

Ամենապատիւ Արքայան Պատրիարք Հայր, և Ասեմաշուք հանդիսական Տեաք:

Ինականաբար մարդս իւր կենաց ընթացից մէջ հաճոյական իրաց ձեռքով մը հակամիտութիւն մը ունի. այս խոհուն էակը իւր գոյութեան առաջին քայլափոխէն սկսեալ, երբ կենաց ընթացքը ուղղուներով կը սկսի շնչել իւր էութիւնը կենդանացնող քաղցր սիրքը, և զինքը շրջապատող բնութեան գեղեցիկ և վառ առարկայներու ազդեցութենէն բնական հետաքրքրութեամբ մը իւր ուշը և մտադրութիւնը անոնց վրայ կը յարէ, որով կը սկսի իւր խնայականութեան սահմանը ընդարձակել:

Այս կէտէն սկսեալ իւր տեսութեան առջեւ կը ներկայանայ այն քաղցր կենսակցութիւնը, որ կ'անուանուի ընկերական յարաբերութիւն. ուրկէ ետքը սովորութիւններու ու օրինակներու հետեւութեամբ միայն իւր քայլերը կ'առնէ. ուր անկողար բաղձանքէն միայն հրամայուելով՝ օգտակարին և անօգտակարին, տգեղին և գեղեցիկին կը յարի իւր հաճոյիցը հաւանութիւն:

Իւր այսպէս մտեալ կ'ընթանայ դէպ ի այն վիճք՝ ուր իր բարոյական կենաց թելին կը սրտանան անակնկալ թշուառութիւններ: Իսկ երբ լծորդուի աւնոր ամեն մէկ աճեցուն շարժման հետ մտքի և սրտի դատարարականութիւնը, կը սկսի քայլ առնել առ բարին միայն և առ վայելուչն: Իւր այս հայեցողական կարծիքը չճշմարտիք՝ և թէ իւր սկիզբը մարդասիրութենէն չըլլայ, որոյ պակասութեան վնասը ինչպէս շատ ազդեցու, նոյնպէս մեր ազգին վրայ ալ կը տեսնուի:

Այսօր ամեն մարդ համոզուած է թէ մարդս ընկերութեան մէջ կ'ապրի, և թէ մարդկութեան անդամ և այն սեռին նոյնութեան առնչութեամբ ունեցած յարաբերութիւններով պարտքեր կտոարելու և իրաւունքներ վաշելելու տրամադրուած է. մէկ խօսքով՝ իբր աշխարհաբաղակցի, պարտաւոր է այն ընդհանուր մարդկութեան, ուր կը տեսնէ իւր ամբողջութիւնը կազմող ամեն ներգործութեան իրական պատկերը և իբր հայրենիքի զաւակ՝ պարտաւոր է նաեւ իւր հայրենեաց:

Այս պարտաւորութիւնները անձանց մարդկայիններ չեն, ամեն նըրբատես միտք կ'ընայ առանձին իւր բնութեան վրայ հետազօտել, և իւր կանուխ հասակին մէջ նշմարել զայն: Ար և իցէ առարկացի նշանակիչ գաղափար այնչափ ազդու և ախորժելի չը թրթռար մեր լսելեաց՝ որչափ մարդ և մարդկութիւն բառը. այս ախորժակը կ'ենթադրէ անոր լաւութեան իղծը: Արդկային սեռին բարեբաւութեանը հաճութիւն և բաղձանք ունենալը, հանրութեան բարւոյն վրայ նկատողութիւն ընելը, ոչ այլ ինչ է՝ բայց եթէ մարդասիրութիւն: Արաին այն գեղեցիկ զգացումը, երբ կ'ըզա-

նախաւորի և իր ծաւալը կ'ամփոփէ , կ'ըլլայ աղագասիրութիւն և հայրենաւ սիրութիւն : Այս կոպտարին մէջ հաւ մեմուտաբար իր ուժը աւելցած կը տեսնենք , վասն զի ամեն ոք իւր կենաց շարունակութեան սկիզբը հան տեսնելէն զատ՝ արմատացած կը դըռնէ հան նաեւ իր լեզուն , իր կրօնը , և իր քաղաքային և ընկերական սովորութիւններն ու յարաբերութեան կերպը :

Իսկայ միթէ ներելի է միայն այս եռանդով վարուիլը , ոչ ապաքէն աւ մէն մէկ հաւաքական միութիւն , իրր անհատ ուրիշ որ և իցէ հաւաքական միութեան հետ իւր իրաւունքը վաշելլու արդար պահանջումն ունի , ուրեմն անիրաւութիւն մը եղած չըլլար , երբ վիրաւորելով մարդասիրութիւնը , հայրենասիրութեան և ազգասիրութեան տարապայման կիրառութեան մէջ կը գտնուիմք :

Այժէ սուր ակնարկ մը ձգենք դարերու և ժամանակներու շղթային վըրայ , անոր ամեն մէկ օղակին հետ պիտի ներկայանայ մեր աչքին հայրենասիրութեան անկախ ոգւոյն օձիւրները , մարդասիրութեան խորտակուիլը , և ազգերու եղութեան և անձնասիրութեան աղետալի տեսարանը : Ի՞նչ սաւկալի և տիրադէմ պատկերներ չպիտի ներկայանան մեզի Տեաքը , երբ անունենք հան անօրէնութեանց և բարբառոտութեանց տակ արդար օրէնքներու կտրակոր ընկձիլը , բարբարա և մարդասէր անձանց բռնաւորներու և չարագործներու դժոխքմբեր ճիրաններու զոհուիլը , իրաւանց բռնաւարուիլը , որոնց ամենը իրը հայրենեաց սիրոյ արգիւնը ծուռ հայեցողութիւն մը դիւցարկութեան երանաւէտ գործերնը կատուած են :

Անուանին Յունաստան՝ մինչդեռ

արագ քայլափոխներով իր միջօրէտկաւ նին կը դիմէ , Ապարտաց մօլեալ ոգւով՝ իւր տահմանները ընդարձակելու նպատակները կը յղանայ , և Աեօինիոյ բարեբեր դաշտերը զայն փայլելու աւնարժան կենդանւոյ մը ձեռքէն յաւիրչտակելու մը պէս երկարատեւ պատերազմներով երկիրը իր բնակչաց աւրեամբը կ'սղոզէ : Կրկիւրացիները և Կրնթացիները արիւնով լուալէն եւարը՝ Յունաստանի տիրապետող Աթէնքին վրայ իւր վրիժառու ոգին կը թափէ :

Պեղողական կան դաշնակցութիւնը կազմած՝ անդադար պատերազմներով Յունաստանը կը գրդդէ . վասն զի հայրենեաց դիւցազուններ պիտի կազմէ , վասն զի մարդը՝ միայն իրենց հայրենի սահմանին մէջ տեսնել ուսած են : Այժէ ամեն հաւաքական միութիւն ճանչնար թէ իրենին պէս նըւիրական է ուրիշի մը սեպհականութիւնը , այսօր Ահաստան իր հինցած խարոխին վրայ թերեւս օգ պիտի շնէր , և Ժէ , դարը անոր հաղարամեաց կենաց վրայ դարեր պիտի համբեր : Իսկայ մարդասիրութենէ զոկուած ազգասիրութեան օգին զայն կը գրդդէ , ինչպէս այսօր ալ անոր կիսաշունչ մարմինը տակաւին զօրաւոր բազկի մը մէջ հեղձամղձուկ կը ճմլուի . անկարեկիր սիրտ մը չահարեկելով քաղաքականութեան դատարնութենէն աւնոր արեան կաթիլներովը կը զովանայ : Ազգաց իրարու գէմ թշնամութիւնը , Տեաքը , ի սկզբանէ անտի անդնդախոր սոսկալի տարատարունելու մէջ գահալիւծած է մարդկութիւնը , ընդհանուրին օգուտը չմտածելով՝ իրենց մէկ անարգ փառասիրութեանը և չահարմարութեանը համար կ'անտեսեն մարդասիրութիւնը , և գաղանային անգուտոյ կրկն մտնուած՝ իրենց համարեւ ըն

կերները սրայ տակ կը տապալեն , թափելով այն արիւնը՝ որ իրենց երանկներուն մէջ խակ կը կրեն . այն արիւնը՝ որ պէտք էին յարգել բարերարութեամբ : Ասոր մը հողի , փաշիլուն մետաղի և սին փառքի մը համար կը զիջանին անարգել զայն , կը զիջանին մինչեւ անգամ հանրութիւն մը , ազգութիւն մը բնաջինջ ընելու :

Ապրիլի թան երկարատեւ պատերազմներէ տկարացած՝ երբ Հռոմի յաղթական դրօշին տակ յերկուս ծըւէնս բաժնուած գլուխ կը խանարհեցնէ , հարկ կ'ըլլայ նաեւ անոնց կարգադրութեան հնազանդիլ : Բայց տիրապետող առնութեան ուղին Սասի նիտայ Հռոմեացեաց նիդակակցին սրտին մէջ մեծանալով՝ Ապրիլի թանի դաշնակից Սիւրիայի թագաւորին կիսով չափ ձեռքը մնացած խորտակեալ զօրութիւնն ալ գրաւել կը ճգնի :

Ապրիլի Հռոմեացի ծերակայտին կը բողբէ , իսկ Հռոմ այս արդար բողբին ուկնախից ըլլալէն ՚ի դատ իր ազահովութեան համար Աստուծոյ առնադրանութեամբը թշուառ Արիւն թանը հիմնացատակ կործանելու կը պատրաստուի , և իրեն աստուածնէրու զս' քաղաքին յոտակը արեան հեղեղներով կ'որոգէ . հարստութիւնը կը գրաւէ , և անտարտ դարձուցած՝ կը ջնջէ երկրի երեսէն Ապրիլի թան անունը և ազգը :

Եւ յայդհ նաեւ շատ ազգեր , ուրիշ ազգի մը դիւցազուններուն կրից զս' եղած , պատմութեանց էջերուն մէջ միայն իրենց անունը կը կարդացուի , ինչպէս են Վրաց , Սարաց , Ասորաց , Փիւնիկեաց , Եսաւաց , Սիւրիացեաց եւայլն ազգերը : Եւ ամենը թիւր հայեցողութեան մը աղէտարեր հետեւանքներն են . այն որ վայրենութիւնը արհամարհելի

ըրած է , նոյնը կրթիչ ոճիրներու տակ ձգելով շատ անգամ դից և կրօնի շահատակներ շինած է :

Տեարբ , բիշ մ'ալ դէպ Հայաստանի հորիզոնը սլանալով մեր նախահարց շիրիմներուն վրայ յառնեք մեր ուշը , ուր իրենց սաւառնող ոգին , առնէ ժամ մէն մի անցորդին իրենց դործոցը վրայ տեղեկութիւններ կը հաղորդէ : Հոն պիտի տեսնենք աշխարհաշէն Հայի մը իր յաղթական բազկին տակ Աստուծոյ և մարդկութեան թշնամի հակայ մը տապալած , իրաւանց բարկութիւնը կը գործադրէ : Տիրան նենգութիւնները յանդիմանելով՝ ազգերու անիրաւութիւնները կը պատժէ , և հայրենիքը կը պաշտպանէ :

Այլեւն աղաւնոյն նման մարդկութեան երկու ճշմարիտ նահատակներ խաղաղութեան և լուսոյ ձիթենույն շիւղը բերնբերնին Հայաստանի ամեն կողմը թռչտելով առաւօտել կը ճրգնին խոհական իշխանի մը ձեռնտութեամբ :

Վերջապէս պիտի տեսնենք տղամուտի և Եւսոբայրի սրտաբեկ տեսարան , հոն՝ անցնորդ մը ով որ ալ ըլլայ՝ եթէ պատմութեանց տեղեկութիւն աւնի , եթէ ազգաց իրաւունքը կը ճանաչէ , և եթէ մարդասիրութեան գգայմունքը կը կրէ իր պատին մէջ , անկարելի է որ վայրիկ մը առանց կանկաւնելու շարունակէ իւր քայլերը և առանց սրտաճմլիկ հառաչելու՝ իւր ուշքը իր շուրջը յածէ լրջմտութեամբ : Հոն պիտի տեսնէ անձնանուէր դիւցազանց քաջամարտիկ խուճերը , որ Եստուածային և Վրացի սիրովը զբաղատալով՝ հայր սրբւոյն և որդին հօրը , եղբայրը եղբօրը ընտանեկան առնուշ սերը անտեսելով , հարուստ և ազնուական իրենց տակ ձեղուն ապա-

րանները ամացութէ մատնած՝ մարդկութեան իրաւունքը առ հասարակ աշխարհի մէջ ակոյցեան՝ նահատակութեան ատարելից կը կարգան :

Վամիկոնեան զուակը գիւցազուն մարտիրոսաց խառնայններ գոչելով՝ բուցակէզ սրտէն անխառն կենաց վրտակներ կը յորդէ . հոն գիւցազուն մը սեւաւոռնի երամին Վարուշանաց պաշտօնէից սուսերամերկ բազկին տակ վարդապոյն արեան մէջ լողալով՝ յաւիտենականութեան նաւահանգիստը կը թռչնէ : Այսպէս ահա կը գացուի տեաւարանը , ուրկէ ետքն Հայաստանի լուռ ու անուր աւերակներուն մէջ կը գտնեմք զմեզ : Այլ փղծկին մեր սրտերը միայն անջինջ մնալով այն գիւցազանց յիշատակները , որ հանրութեան օգտին համար նահատակուեցան մարդասիրութեան թշնամի անխառն բռնաւորներէ :

Չմոռնա՛ք Տեառք , թող մեր աչքը չզջնալի միայն բարւոյն կողմը՝ նը կատելով , ունեցած ենք շատ անգամ անոր տգեղ կողմերն ալ . պէտք է խոստովանենք՝ թէ Հայաստան ալ սնուցած է յոռի զաւակներ , մարդկութեան կեանքը առ ոչինչ սեպող աշխարհակալ գիւցազուններ , և որ աւելի գէշն է , Վասակներ , Վեհրաժաններ , մատնիչներ , որոնք աւելի առիթ տուած են Հայաստանի նոր ծաղող և դեռ ճառագայթող արեւը մարելու , անոր կեանքը նահատակելու և փառքը նսեմացնելու . որոյ կենդանութիւնը և փրկութիւնը մարդասիրութեան հրաշագործ ոգւոյն զօրաւոր ներգործութենէն միայն կրնայ սպասուիլ :

Եւ Հայաստան այսպէս թէ՛ ներքին և թէ՛ արտաքին թշնամիներէ շատ անգամ հարուած կրելով իւր բուր արտաքին պերճութիւններուն հետ

անշքացաւ ներքին բարօրութիւնն ալ և խոր ավերութեամբ մը մշտնջենաւոր թշուառութեան վիճը գլորեալ կէտը հասաւ Հայ ազգը :

Սակայն Վախտիսեամբութիւնը բուրավին շանտեսեց զայն : Հայը յասահասութեան շղթաներու տակ պիտի չընկճի՝ և թէ ճանաչէ իւր պարտքը , և թէ մարի և սրտի դատաւարաւ կութեան հոգ տանի , անշուշտ պիտի վերանորոգուի իւր բազդը , և բարւոյն իւր վիճակը յանգորդ ապագայ մը պիտի պատրաստէ իւր սերնդոցը :

Աւրեմն , ո՛ր Տեառք , ճանչնալով թէ ի՞նչ է մարդու մարդկութիւնը , ապրի և ազգութիւնը , և այս նախնական սրտառուց կատարման մէջ թերի չը գտնուելու համար՝ մեր սրտին կը թուի թիւնը մարդասիրութեան կենսական տարրով բազադրեմք , որով մարդս ճշմարտապէս կը գիւցազնանայ , վասն զի նոյն իսկ մեր Վարդին ալ կամքն է մարդասիրութիւն , և որով որ աւուրդէս ի՛յառաջ քայլեր ընելով կարող ըլլամք լուսաւորեալ ազգաց շրջանին մէջ մանալ և Հայ անունը անմահացնել :

Հուսկ ապա վերջացնելով խօսքս՝ խնդրեմ , բարեխնամ Սրբազան Հայր , ընդունել մեր դուրնաբեայ երկը , և օրհնել զմեզ Ձեր Հայրական քաղցր օրհնութեամբ , որպէս զի մեք եւս ապագային մէջ ընդհանուր մարդկութեան և մեր սիրելի Ազգին օգտակար անհատներ ըլլամք :

1867 Փետրուար 23 :

ՄԱՆՈՒԿ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ
ԹԻՒԿԿԱՅԻ